

Kiss Lajos András

A valóság ígézetében

Gondolatok Horváth Márk, Losonczi Márk és Lovász Ádám könyvéről
 Horváth Márk – Losonczi Márk – Lovász Ádám: *A valóság visszatérése. Spekulatív realizmusok és újrealizmusok a kortárs filozófiában*. Fórum Könyvkiadó Intézet, Újvidék, 2019, 377 oldal.

Az utóbbi két évtized nyugati filozófiatörténetének talán legfontosabb „eseménye” azokhoz a diskurzusokhoz kapcsolódik, amelyek a *spekulatív* vagy *újrealizmus* néven ismertté vált irányzatok körül zajlanak. Ez esetben a *radikálisan új* jelzőt érdemes komolyan venni, még akkor is, ha a két és félezer éves tradícióval rendelkező európai filozófia történetében némileg kockázatos vállalkozásnak tűnhet az eredetiség igényével fellépni. Noha a spekulatív realizmus és az újrealizmushoz tartozó szerzők álláspontjai csak részben fedik egymást, mégsem lehetetlen közös jegyekre bukkanni a heterogén összetételű táborokhoz tartozó szerzők érvrendszerében.

Bizonyosság lehet erre Horváth Márk, Losonczi Márk és Lovász Ádám összegző munkája, amely a magyar filozófiai kultúrában elsőként nyújt átfogó képet a kortárs filozófiai realizmus programjáról.¹ Könyvük első fejezetében a szerzők maguk is megindokolják a spekulatív realizmus és az újrealizmus irányzatainak összekapcsolhatóságát:

Álláspontunk szerint az újrealizmus is ugyanazon dilemmákra adott filozófiai válaszadási kísérletnek tekinthető, amely a spekulatív realista mozgalmat is életre hívta. Ezért indokolt, hogy e két eltérő nagy irányzatot egy kötetben tárgyaljuk.²

A szerző a Nyíregyházi Egyetem nyugalmazott főiskolai tanára.
 Email: kiss.lajos@nye.hu

- 1 Megjegyzendő, hogy a szóban forgó kötet megjelenése előtt egy évvel jelent meg az Ex Symposion *Újrealizmusok* címet viselő száma (2018:99). A tematikus blokkot Losonczi Márk szerkesztette. Horváth Márk és Lovász Ádám ugyancsak szerzőként szerepelnek az említett tematikus számban. Továbbá tartalmaz és értékes elemzéseket olvashatunk a spekulatív és az újrealizmus összetett problematikájáról Boros Bianka, Sipos Balázs és Smid Róbert írásaiban is.
- 2 Horváth–Losonczi–Lovász: i. m., 42.

A könyvben megszólal a realizmus szinte minden jelentős képviselője, a kontinentális gondolkodók ugyanúgy, mint az angolszász szerzők. Az első rész (nagyjából a kötet kétharmadát foglalja magában) Horváth Márk és Lovász Ádám munkája, és a spekulatív realisták legismertebb képviselőit mutatja be az olvasónak. A második rész szerzője Losoncz Márk, aki az újrealista filozófiákhoz kapcsolódó tanulmányait gyűjtötte színes csokorba. Ugyanakkor a magyar filozófusok nemcsak rekapitulálják, de ütköztetik is az egymással versengő álláspontokat, illetve kritikai megjegyzésekkel fűszerezik a mindig tárgyyszerű és a nemzetközi szakirodalom legismertebb munkáival alátámasztott interpretációjukat. Noha nálunk még éppen csak a kezdeteknél tart a spekulatív realizmus és az újrealizmus recepciója, a szerzők nem feledkeznek meg a realizmus-vita magyar vonatkozásairól sem. Megemlítik például Farkas Katalin és Nyíri János Kristóf nevét, akiknek munkái érzékelhető módon befolyásolják a realizmus körül zajló viták résztvevőinek gondolkodását.

Talán felesleges magyarázkodásnak tűnik, de már a recenzióm elején szeretném leszögezni: erőteljes szelekcióra, pontosabban redukcióra kényszerülök a közel négyszáz oldalas munka kritikai bemutatása során, amiért is elnézést kell kérnem a szerzőktől és az olvasóktól egyaránt.

A könyvben a spekulatív realizmus öt és az újrealizmus ugyancsak öt kortárs gondolkodójáról olvashatunk tartalmas elemzéseket egy-egy fejezetre bontva, de rajtuk kívül más filozófusok is megjelennek – egy-egy pillanatkép erejéig. Jómagam a könyv mindkét részéből két-két szerzőt választottam ki, és leginkább a hozzájuk kapcsolódó elemzésekhez szeretnék kommentárokat és kritikai megjegyzéseket fűzni. De elsőként következék néhány általános, lényegében mindkét irányzatsalád alap-téziseihez kapcsolódó gondolat.

A spekulatív realizmus programját a Graham Harman, Ray Brassier, Iain Hamilton Grant és Quentin Meillassoux hirdették meg a *The speculative Speculative Turn. Continental Materialism and Realism* (2011) című kötetükben. A címben található fogalmak sejtetni engedik, hogy a szerzők minden tekintetben szemben állnak az angolszász analitikus filozófia úgynevezett „nyelvi fordulatával” (*linguistic Turn*).³ A spekulatív kifejezés itt a valóság iránti „elkötelezettséget” hangsúlyozza, amelyet a mozgalom vagy „irányzatsalád” képviselői abszolútnak tekintenek.

3 A spekulatív realizmus, illetve az újrealizmus képviselőit nem érdemes „nemzeti” vagy „geográfiai” hovatartozás szerint „osztályozni”. Ugyanis a spekulatív realizmus álláspontját képviselők között egyaránt megtalálhatók tengeren túli szerzők (pl. Graham Harman) és európaiak (pl. Quentin Meillassoux.) Ugyanakkor létezik analitikus realizmus is, amelynek a francia Claudine Tiercelin az egyik ismert képviselője. Lásd Claudine Tiercelin: *Le Ciment des choses. Petit traité de méthaphysique réaliste*. Les Éditions d’Ithaque, Paris, 2011.

Az említett kötet közreműködői tisztában vannak azzal a ténnyel, hogy a spekulatív fogalom éppenséggel a német idealizmusban tett szert központi jelentőségre. De talán éppen azért vállalják a mozgalom tagjai a szóban forgó fogalom oximoron-szerűséget, hogy minél látványosabban ragadhassák meg az általuk védelmezni kívánt realitást.

Ami a lényegret illeti, ez a spekulatív címke először és alapvetően egy határozott elutasításban jelenik meg, amely valódi struktúráját adja a mozgalomnak. Arról van szó, hogy az imént említett szerzők hátat fordítanak Kantnak és az ő utána következő filozófusnemzedékeknek, legfeljebb a mesterüknek tekintett Gilles Deleuze-zel, Alain Badiou-val, François Laruelle-lel és Bruno Latourral tesznek olykor kivételt.⁴

Mind a spekulatív realisták, mind pedig az újrealizmus képviselői keményen bírálják a posztmodern relativizmust, illetve – ez leginkább a spekulatív realistákról mondható el – jórészt szakítanak az empirikus/analitikus tradícióval is. A valóság több annál, hogy csak egyszerű interpretációt, illetve nyelvi konstrukciót lássunk benne, mondják a spekulatív realizmus képviselői. Lényegében a Kant előtti metafizikai tradíció tekintélyét kívánják helyreállítani, és ezzel együtt esküsznek az objektív valóság (azaz a tudat- és nyelv-független realitás) primátusára. Azonban a spekulatív realisták és az újrealisták nemcsak a huszadik század kurrens irányzatainak fordítanak hátat (fenomenológia, nyelvfilozófia), hanem elutasítják az újkori szubjektumfilozófiák úgyszólván minden változatát. Az ő szemükben Descartes, Hume, Kant és Fichte egyaránt veszélyes *korrelativistának* tekinthető, mivel – legalábbis szerintük – az említett gondolkodók mindegyike ragaszkodott a „nincsen objektum szubjektum nélkül” hamis és tarthatatlan dogmájához.⁵ Az első számú

4 Isabelle Thomas-Fogiel: *Le Lieu de l'universel. Impasse du réalisme dans la philosophie contemporaine*. Éditions du Seuil, Paris, 2015, 348–349. Thomas-Fogiel rendkívül kritikus a spekulatív és az újrealizmus mindenféle változatával szemben.

5 Igazság szerint nem mindegyik „spekulatív realista” utasítja el teljes egészében Kant „korrelacionizmusát”, pontosabban – bizonyos feltételek megléte mellett – némely szerző használhatónak tekinti a korrelativitás fogalmát. Például Timothy Morton is használja ezt a fogalmat, aki erről a következőket mondja: „Én korrelacionista vagyok, ami azt jelenti, hogy akceptálok Kant alapvető érvét, miszerint én nem magában való dolog (Ding an sich) vagyok, hanem folyamatosan dolog-adatokkal találkozom. És ezeket az adatokat oly módon fogom föl, hogy egy dolog (számomra) azon túl nem létezik (legalábbis értelmileg megragadható formában nem), ahogyan én (vagy a történelem, vagy a gazdasági viszonyok, vagy az akarat, vagy a jelenvalólet) korrelál ezekkel az adatokkal.” Illetve: „A korrelativizmus igaz, de katasztrofális, ha csak az emberekre korlátozódik”. Nyilvánvaló, hogy Morton csak a korrelativizmus redukcionista (antropocentrikus) változatát utasítja el.

ellenség természetesen Immanuel Kant, akinek korrelativizmusával és „szubjektívizmusával” végleg le kell számolni. Meillassoux egyenesen katasztrófának tekinti a kantit filozófiát.⁶ Horváth Márk és Lovász Ádám a Meillassoux munkáit elemző fejezetben részletesen bemutatja a francia filozófus alapkategóriáit (korrelativizmus, ancesztralitás, faktialitás, hiperkáosz), amelyek ilyen vagy éppen olyan változata a spekulatív filozófia többi képviselőinél is megjelenik. Az általánosnak tekinthető antiszubjektivist elméleti előfeltevésekből mégsem következik, hogy a spekulatív és az újrealisták egyfajta szimplifikáló materializmusra szerveződjenek. A Graham Harman álláspontját elemző fejezetben (ami közel nyolcvan oldal terjedelmű!) kifejezetten hangsúlyozzák a szerzők, hogy a „spekulatív realizmus nem azonosítható a materializmussal, mivel a létnek nincsen egyetlen alaprétege vagy alapeleme, amelyre a dolgok redukálhatók lennének”.⁷

A spekulatív és az újrealisták szerint voltaképpen minden létezik, azaz minden reális: a fizikai tárgyak, a zsiráfok, a mesefigurák, a rémlátomások vagy éppen a politikai és az esztétikai ideálok. Csak más és más jelentésmezőben, illetve egymástól eltérő perspektívában és interpretációs keretben azonosíthatók. Valójában a kiterjesztett és differenciált ontológiai mező tézise melletti kiállítás köti össze a különböző realista irányzatok képviselőit.

Lásd Timothy Morton: *Dunkle Ökologie Für eine Logik zukünftiger Koexistenz*. < https://jbmedienphilosophie.de/wp-content/uploads/2018/08/JBMP_B4_Timothy_Morton_Dunkle_Oekologie.pdf 257-258 >. Letöltés ideje: 2021. 09. 18.

- 6 „A korrelativizmus diszkreditálni szeretne minden olyan igényt, amely függetlennek tekinti egymástól a szubjektivitás és az objektivitás szféráit” Quentin Meillassoux: *Après la finitude. Essai sur la nécessité de la contingence*. Les Éditions de Seuil, Paris, 2006, 19.
- 7 Horváth–Losoncz–Lovász: i. m., 72. Igazság szerint a Graham Harman és más kortárs realista gondolkodó álláspontja nem is áll olyan távol a szovjet filozófia néhány eredeti képviselőjének felfogásától. Például Evald Iljenkov az *Eszmei dialektikája* című tanulmányában már a múlt század hatvanas éveiben határozottan bírálta a dogmatikus marxizmus redukcionista materializmusát, és egyfajta pluralista ontológia mellett tett hitet. Jól ismert Kant azon megjegyzése miszerint különbség van aközött, hogy ténylegesen száz tallér van-e a zsebemben, vagy csak „azt gondolom”, hogy száz tallér van a zsebemben. Iljenkov viszont azt mondja, hogy aközött is különbséget kell tennünk, hogy *azt gondolom*, hogy száz tallér van a zsebemben vagy éppenséggel *nem gondolok semmit*. Vagyis a gondolatnak is van önálló ontológiai státusza, amit soha sem lehet maradéktalanul visszavezetni az agysejtekben lejátszódó anyagi folyamatokra. Németül lásd Évald Vasil’evič Il’enkov: *Ideelles*. In Wolfgang Jantzen – Siebert Birger (szerk.): *Ein Diamant schleift den anderen. Évald Vasil’evič Il’enkov und die Tätigkeitstheorie*. Lehmanns Media, Berlin, 2003, 15–60.

A spekulatív realizmusnak nem az a célja, hogy a különböző létmódokat közös nevezőre hozza, éppen ellenkezőleg: a létmódok közötti radikális pluralizmust kívánja megtartani azáltal, hogy számot vet mindennemű valóságtartalommal és objektummal.”⁸

A kötet első és egyben legnagyobb terjedelmű tanulmánya Graham Harman spekulatív realizmusát mutatja be.⁹ A spekulatív realizmus, mondják a szerzők, „kilapított ontológiával” dolgozik, amely túlmutat a szubjektum/objektum reláción. Az amerikai filozófus érvelésének az ad különös jelentőséget, hogy elsősorban ontológiai nézőpont felől bírálja a korrelativizmus/korrelacionizmus különböző változatait: a korrelativizmus ragaszkodik az ember/világ reláció önkényes értelmezéséhez, amelyben valahogy mindig az ember a főszereplő, ellenben teljesen elhanyagolódik a tárgy/tárgy reláció. Harman álláspontja ezzel szögesen ellentétes: olyan „nagyvonalú” ontológia kidolgozására vállalkozik, amely minden létezőt magában foglal. Harman szerint a dolgok – Mészöly Miklós kifejezésével élve – mindig meghaladnak bennünket. „A dolog alteritással rendelkezik, rejtettséggel, amely minden feltárhatóság elől elzárkózik [...]”¹⁰ A dolgok nem azonosak a relációik halmazával sem. Minden dologban marad valami irreduktibilis, azaz egyfajta soha nem látható és soha nem azonosítható „szubsztancia nélküli szubsztancia”. Ugyanakkor a dolgok nemcsak elrejtőznek előlünk, de egyben fel is tárulkoznak számunkra. Egy kődarab, ha éppen alkalmasnak tűnik arra, hogy kitámasszuk vele a nagykaput, bizonyos aspektusból feltárul számunkra. Ellenben milliónyi más lehetséges aspektusa valószínűleg örökké rejtve marad számunkra. „A dolgok Harman ontológiájában egyszerre őszinték és rejtőzködők.”¹¹ A spekulatív realizmus ontológiájában a számok is valós létezők, és ebből következően Harman visszautasítja a létezők hierarchizálását. A materiális létezés csak egyik lehetséges változata a „létezésnek”, de nem rendelkezik primátussal a létezők más régióihoz képest. „Minden dolgot megillet a *Dasein* státusza, ontológiai értelemben minden dolog egyenlő.”¹² Harman új – és meglehetősen szokatlan – értelmezését adja az intencionalitás fogalmának. A dolgok közötti, illetve a dolgokon belüli relációk megnevezésére is ezt a fogalmat használja. Számára evidens belátásnak tűnik, hogy a *feltárulkozás* vagy az *elrejtőzés* fogalmait sem csak az interperszonális kapcsolatok jellemzésére használhatjuk.

8 Horváth–Losonc–Lovász: i. m., 36.

9 Graham Harman egy rövid előszóban méltatta a három fiatal szerző teljesítményét.

10 Horváth–Losonc–Lovász: i. m., 56.

11 Uo., 61.

12 Uo., 80.

Amikor a mélytengeri féreg veszéllyel szembesül, fénybombákkal vakítja meg ragadozóit: egy pillanat erejéig feltárulkozik, majd visszamenekül a rejtettségbe.¹³

Egyrésről természetesen érthető, hogy Harman – az irányzat többi képviselőjéhez hasonlóan – szeretné elkerülni a korrelativizmus csapdáját. Másrészt, amikor az olvasó ilyen és ehhez hasonló eszmefuttatásokkal találkozik, szinte önkéntelenül is megszólal a benne rejtőzködő „szkeptikus” figyelmeztetése: vajon az efféle „pánpszichológizmussal” gyanúsítható kijelentések valódi kiutat jelenthetnek a korrelativizmus csapdjából? Mintha Horváth Márkban és Lovász Ádámban is hasonló kétségek merülnének fel, amikor idézik Peter Wolfendale kritikáját, aki

kifejezetten bizarr 'gasztronómiai miszticizmussal' vádolja meg Harmant, mivel túlságosan transzcendens létezőkként számol mindennapi jelentéktelen entitásokkal. Ha folyton megihletődünk attól a gyrostól, amelyet épp elfogyasztani készülünk, aligha marad időnk a megevéására.¹⁴

Miként fentebb már jeleztem, a szerzők tisztában vannak azzal, hogy a spekulatív realisták heterogén irányzatszaladót alkotnak, amiből egyenesen következik, hogy az ehhez a körhöz tartozó gondolkodók a spekulatív jelzöt sem feltétlenül ugyanabban az értelemben használják. Például Quentin Meillassoux a fentebb már hivatkozott *Après la finitude (Túl a végességen)* című könyvében azt mondja, hogy a spekuláció (*la spéculation*) fogalmának jelentése minden olyan gondolatra kiterjeszhető, amely igény tart a „gondolat abszolút érvényességére”. Csakhogy, folytatja érvelését, alapvető különbség van az úgynevezett a „metafizikai diskurzusok” – amelyek mindegyike legalább egy „létező” abszolút szükségszerűségét tételezi –, illetve a spekulatív realizmus álláspontja között, amely ettől radikálisan eltérő módon érvel. Ugyanis ez utóbbi, szemben mindenféle dogmatizmussal, azt állítja, hogy „egy olyan abszolút szükségszerűséget kell felfedeznünk, amely nem vezet vissza semmilyen, abszolút szükségszerű létezőhöz”.¹⁵ Könnyen észrevehető a tétel paradox jellege, hiszen úgy kellene az abszolút szükségszerűséget elgondolnunk, hogy mindeközben *nem kell elgondolnunk* semmilyen abszolút szükségszerűséget. Következésképpen, a filozófus számára egy gondolat akkor válik spekulatívvá, ha képes lesz a végességből adódó korlátok fölé emelkedni

13 Uo., 85.

14 Uo., 104.

15 Meillassoux: i. m., 59.

azért, hogy úgy ismerje meg a világot, ahogy az önmagában van, anélkül, hogy bármiféle szükségszerűséget deklarálna. Másrészt Meillassoux azt is mondja, hogy a „spekulatív” diskurzus nemcsak az „aktuálisan fennálló”, de a „lehetőség szerint létező” iránt is érdeklődik.

Horváth Márk és Lovász Ádám végigvezetik az olvasót Meillassoux – jórészt maga teremtette – szótárán, és a lehetőségekhez képest igyekeznek pontosan megvilágítani a francia filozófus által használt fogalmak jelentését. Rámutatnak arra is, hogy a korrelativizmus kritikája kapcsán Meillassoux különbséget tesz a korrelativizmus (vagy korrelacionizmus) „lágý” és „kemény” változata között. A lágý változat álláspontja a következőképpen hangzik: azt soha nem tudhatjuk meg, hogy „magánvalóságuk” szerint a tárgyak milyenek, mert csak azt *ismerhetjük* meg belőlük, ami számunkra megjelenik; ellenben a korrelativizmus kemény változata ennél tovább megy, mert azt állítja, hogy a tárgyak teljes egészében azonosak azzal, ami számunkra megjelenik. Tehát „magánvalóságuk” szerinti tárgyakat még csak *el sem gondolhatunk*.¹⁶ A szerzők hangsúlyozzák, Meillassoux egyik állásponttal sem ért egyet. Ugyanis „a korrelativizmus, puha és kemény verzióiban egyaránt, csupán a dolgokról magukról való beszédmód értelmességét vitatja”.¹⁷

A transzcendentális realizmustól eltérően Meillassoux spekulatív realizmusának az a célja, hogy megértse, miként írja le a tudomány a matematika segítségével azokat a tényeket, amelyekről képtelenek vagyunk fogalmat alkotni, mivel ezek jóval a megismerő szubjektum megjelenése előtt történtek meg. A „jelenlétet megelőző jelenlét” problémájának érzékeltetésére a francia filozófus két fogalmat vezet be: az *ancesztrálitás* és az *arché-fosszília* vagy *fosszilis anyag* fogalmát. Az első fogalom az emberi faj, illetve az élővilág létrejötte előtti valóságtartalmakat, míg a második a földi élet keletkezését megelőzően létezett „nyomokat” jelöli. Meillassoux azt mondja, hogy a korrelativista bajban van, amikor például a Föld keletkezésnek folyamatát korunk embere, azaz az általunk ismert „megismerő szubjektum” számra is appercipiálható módon szeretné előadni. Azt ugyan mondhatja: „ha négy és félmilliárd évvel ezelőtt élnék, akkor láthatnám és értelmezhetném, hogy miképpen zajlik ez a folyamat, és erről számot tudnék adni a többi embernek”. Csakhogy az effajta érvelés, mondja Meillassoux, minden, csak éppen nem meggyőző. Ugyanis, a Föld keletkezésfolyamatának „szemrevétele” olyan élőlényt kívánna meg, amelynek érzékszervei akár több ezer Celsius-fokos hőmérséklet mellett is kiválóan működnek. Mindazonáltal, még ha létezett is volna akkoriban a fenti kritériumnak megfelelni képes „lény”, akkor

16 Vö. Meillassoux: i. m., 60.

17 Horváth–Losonc–Lovász: i. m., 174.

sem tudunk értelmes magyarázatot adni arra, hogy ez az elképzelt lény az akkor szerzett tapasztalatait és az ezzel kapcsolatos gondolatait miként oszthatná meg velünk, azaz a homo sapiens fajhoz tartozó egyedekkel. Továbbá, az is nyilvánvaló a francia filozófus számára, hogy egy el nem gondolt gondolatot képtelenség elgondolni.

Meillassoux a nem-metafizikai abszolútumot kutatja, végső soron olyan világot képzel el, amely nem függ az őt megismerni kívánó szubjektumtól, vagyis amelyet nem „emberi mércével” kell mérni. Az ancesztralitás elgondolása azt jelenti, hogy gondolkodás nélkül gondolunk a világra; olyan világra gondolunk tehát, amelyet valójában sohasem „ajándékoztak” nekünk.¹⁸ Miként fentebb már utaltam rá, a francia filozófus a matematikában véli felfedezni a valóság nem-korrelativista appercepcióját. Részben a számokat „detotalizáló” Cantor-féle halmazelméleti formalizmushoz, illetve Alain Badiou-nak a lét egészére kiterjesztett transzfinit fogalmához csatlakozva azt mondja, hogy a matematika tudományosan igazolható, ugyanakkor elgondolhatatlan mennyiségeket képes produkálni. A magyar szerzők ezt a némileg bizarr okoskodást a következőképpen interpretálják:

Vagyis, végre találunk egy olyan valós mennyiséget, amely tudományosan igazolható, ugyanakkor túl van minden elgondolhatóságon. Ez volna a korrelativizmusból vezető kiút: egy olyan valós elemekből alkotódó tiszta mennyiség, amely logikailag bizonyítható módon független a gondolkodástól. [...] Reális az, ami a gondolkodástól különálló, ám bizonyos teorémakon keresztül absztrakt módon befolyik a gondolkodásba.¹⁹

Horváth Márk és Lovász Ádám, véleményem szerint teljesen megalapozottan, számos kifogást is megfogalmaz a Meillassoux-féle okoskodással kapcsolatban. A szerzőkhöz hasonlóan bennem is kétségek merülnek fel a matematika mindent megoldó teljesítményéhez fűzött reményekkel kapcsolatban. Valóban biztosak lehetünk abban, hogy a lét matematizálásával végleg meghaladhatjuk a korrelativizmusban szükségszerűen benne

18 Vö. Meillassoux: i. m., 180.

19 Horváth–Losoncz–Lovász: i. m., 195. Ray Brassier interpretációjára hivatkozva a *valós*, a *kontingencia* és a *valószínűség* viszonyáról a következőket mondják a szerzők: „A kontingencia kívül helyezkedik el a valószínűség birodalmán. Az utóbbi világon belüli tényező, míg a kontingencia valóságos metaelvként funkcionál Meillassoux ontológiájában.” (Uo.) Véleményem szerint a kontingencia nem esik kívül a „valószínűség birodalmán”. Ugyanis a kontingencia fogalmának konszenzusos jelentése a következő: „Nem szükségszerű, de nem is lehetetlen”. Ha ez így van, akkor a kontingencia jelentése magában foglalja a valószínűséget is, ilyenformán nem lehet oppozíciós fogalmakként értelmezni őket. Persze, ha a *valószínű* fogalmát a *valószínű* fogalmára cseréljük, akkor talán megáll ez a szembeállítás.

rejő antropomorfizmust? Valószínűleg nem, mert „ha intuitív módon kell ráébrednünk az abszolút kontingenciára, még hozzá a természet kvantifikációján keresztül, nehezen tűnik elkerülhetőnek valamilyen tudatközpontú idealizmusba történő visszacsúszás.”²⁰ Hasonló kifogásokra lelhetünk Isabelle Thomas-Fogiel idézett munkájában is. Tudniillik, ha a *valós* – ami Meillassoux számára alapjában véve maga a káosz²¹ – és a szabályos törvények formájában manifesztálódó *látszat* közötti különbség nem explikálható, akkor Meillassoux lényegében maga is karteziánus gesztusokat produkál, aláásva ezzel a metafizika támaszát, egészen addig jutva el az ásásban, amíg a valós és látszat között kivájt rés szakadékká nem szélesedik. Noha eredetileg éppen a valós és a látszat közötti rés betöltése volt a francia filozófus szándéka. A kanti „korrelációs filozófiát” megelőző korszakokhoz való visszatérésnek azonban legalább két feltétele van. Vagy egy Isten által teremtett „előzetes harmónia” posztulátumát kell tételeznünk, vagy – ha azt akarjuk, hogy ez a visszatérés legitimnek tűnjön – olyan érveléshez kell folyamodnunk, amely a kijelentéseink és a dolgok közötti kapcsolatot garantálja. „Nincs harmadik garancia, mert tetszik, nem tetszik, kizárólag két terminus áll rendelkezésükre: az ember, aki valamit mond, és a világ, amiről valamit mondanak. És a köztük lévő relációt igazolni, nem pedig posztulálni kell.”²²

Az könyv első részének Ray Brassier és Ian Hamilton Grant spekulatív realizmusát bemutató tanulmányai ugyancsak érdekesítőek, és elengedhetetlenül szükséges információkkal szolgálnak a kortárs filozófia ismeretelméleti és ontológiai teljesítménye iránt érdeklődő olvasóknak. Jelen ismertetésben csak arra van lehetőségem, hogy a harmadik spekulatív realista, Timothy Morton hipermágikus realizmusát bemutató fejezetet kommentáljam néhány gondolat erejéig.

Horváth Márk és Lovász Ádám szemléletes példákon keresztül vezetik végig az olvasót azon a kanyargós úton, amelynek végén Morton szükségesnek látta, hogy megalkossa a *hipertárgy* fogalmát, amely egyszerre magyarázza és rejti el a posztmodern kor emberének generális elbizonytalanodását. Lényegében Harmanhoz hasonlóan Morton is úgy gondolja, hogy a világban zajló folyamatok értelmezése során az ember mindig összezavarodik, mert rá kell jönnie arra, hogy a rendelkezésére álló hatalmas technikai instrumentárium sem segíti abban, hogy a lét

20 Horváth–Losonc–Lovász: i. m., 200.

21 Meillassoux káoszelméletéről (vagy inkább hiperkáosz-elméletéről) érdekes fejtegetések találhatók Sipos Balázs tanulmányában is. Lásd Sipos Balázs: Szempárok látványa – Quentin Meillassoux spekulatív realizmusáról. *Ex Symposion*, 2018:99, 38–53.

22 Thomas-Fogiel: i. m., 371.

igazán fontos kérdéseit megválaszolja. Valójában nem vagyunk különbek az úgynevezett „sötét középkorban” élt elődeinknél, hiszen a végén mi is rendre az összeesküvés-eleméleteknél és a démonoknál kötünk ki. Ezért aztán Morton „előre menekül”, és természetesnek tekinti az emberi tudás deficités jellegét. „A hipertárgy olyan konceptuális séma, amely mindazon entitásokra vonatkozik, amelyek felülmúlják az emberi mértékegységeket.”²³ A hipertárgyak mindenütt jelen vannak, sehová sem rejtőzhetünk el előlük. A természettudományok a maguk eszközeivel megkísérlik „racionalizálni” és az ember számára felfoghatóvá tenni a hipertárgyak működését, de valójában a lényeg előttük is rejtve marad. A természettudományok nem képesek a varázslat alól feloldani a világot. Éppen ellenkezőleg: újfajta mitológiák létrejöttét készítik elő. Viszont, mondják a szerzők, Mortont nem zavarja a világ remitologizálása, mert éppenséggel ezek a folyamatok a spekulatív realista értelmezéseket „hozzák helyzetbe”. Innentől kezdve világossá válik, hogy nem a távolságtartó „holisztikus elméletek”, hanem a világ dolgaival való intim együttlét vezet el az ember/tárgy „együttgondolkodáshoz”. A dolgok egyszerre hozzáférhetők és hozzáférhetetlenek számunkra. Morton objektumorientált ontológiának (OOO) nevezi el saját elméletét. „Az OOO kulcsfontosságú jellemzője a holisztikus nagy egészek tagadása, a világnak mint fogalomnak a visszautasítása.”²⁴ Csak dolgok léteznek, illetve a dolgok részei, továbbá a részek részei... – anélkül, hogy a tudat képes lenne egységes egészzé formálni őket. A hipertárgy egyfajta poszthumán nyelvi rendszert kíván meg, amely „az elhagyott roncokból, az emberi jelenlét hulladékaiból is építkezik, de olyan létezőkből is, amelyekhez sohasem volt semmi közünk”.²⁵ Morton a *Sötét ökológia* és *A mágikus realizmus* című munkáiban még inkább radikalizálja ezeket a meghökkentő gondolatokat, és az „esztétikai dimenzió játszóterére” invitálja az olvasót. Úgy gondolja, hogy ebben a vidám környezetben még a halállal való megbékélés sem tűnik lehetetlen vállalkozásnak.

A könyv második része Losoncz Márk kutatásaiból ad reprezentatív válogatást. A szerző az újrealizmus öt jelentős képviselőjét mutatja be az olvasónak. Név szerint Manuel DeLanda, Jacques Derrida, Markus Gabriel, Jocelyn Benoist és Maurizio Ferraris munkásságát foglalja össze. Csakúgy, mint az első rész szerzői, Losoncz Márk is kiemeli bevezetőjében,

23 Horváth–Losoncz–Lovász: i. m., 125.

24 Uo. 135. Ebben a tekintetben Mortonhoz hasonlóan gondolkodik az újrealista Gabriel Markus is, aki szintén azt mondja, hogy olyan entitás, mint a „világ”, egyszerűen nem létezik. Lásd Gabriel Markus: *Warum es die Welt nicht gibt*. Ullstein Buchverlage GmbH, Berlin, 2013.

25 Horváth–Losoncz–Lovász: i. m., 137.

hogy az újrealizmus korántsem tekinthető homogén irányzatnak, mindazonáltal néhány alapvető kérdésben ugyanolyan (vagy legalábbis nagyon hasonló) pozíciót foglalnak el az említett filozófusok. „Érvelésük szerint indokolatlan az általában vett valóságnak tulajdonítani azokat a jegyeket, amelyek voltaképpen csak a fizikai létezőkre jellemzőek.”²⁶ Markus Gabriel, Jocelyn Benoist és Maurizio Ferraris egyaránt rétegzettnek tekinti a valóságot, s a matéria csak egy réteg a többi között. Ezt a rétegtológiai gondolkodást talán Markus Gabriel álláspontja fejezi ki a legszemléletesebben. A német filozófus egyértelműen a pluralista ontológia híve. „Ontológián azt a szisztematikus kutatást értem, amely a *létezés* megnevezéséhez, vagy inkább magához a létezőhöz kapcsolódik. Ezzel ellentétben a metafizikán az abszolút totalitás elméletét értem (azaz a világ vagy az általában vett *realitás* elméletét).”²⁷ Amíg a metafizikai realizmus egy a világot átfogó, lényegében holisztikus tudást céloz meg, addig az az ontológiai realizmus nem kötelezi el magát egy metafizikailag értelmezett *világ-egész* mellett. De nem csak Markus Gabriel gondolkodik így: a lét sokrétűségének álláspontjával találkozhatunk Benoist és Ferraris munkáiban is. „Benoist a valóság és a rá alkalmazott normák közti eltérésekről, Ferraris pedig tárgyszférákról beszél.”²⁸ A második rész bevezetője nemcsak azért érdemel különös figyelmet, mert Losonczi Márk példamutató precizitással foglalja össze az újrealista szerzők álláspontjának lényegét, hanem azért is, mert világos és könnyen érthető demarkációs kritériummal választja el egymástól a spekulatív realizmus és az újrealizmus álláspontjait.

A kontextualista újrealisták egyetértenek a spekulatív realisták többségével azt illetően, hogy az ember nem kitüntetett létező, s ők is antikorreacionisták, amennyiben nem csupán a szubjektivitásunk függvényében megragadható valóság létét ismerik el. Ugyanakkor azt is nyomatékosítják, hogy az ember által teremtett létezők, így a társadalmi entitások vagy az artefaktumok különleges megközelítést tesznek szükségessé, s nem lehet minden további nélkül rájuk húzni a tárgyiség egyetemesnek vélt kategóriáit.²⁹

Továbbá azt is látnunk kell, mondja Losonczi Márk, hogy az újrealisták általában igyekeznek felülemelkedni az analitikus/kontinentális ellentéteken, mert mindkét tradícióban olyan kiaknázható lehetőségeket látnak, amelyek erősíthetik érvrendszerüket.

26 Uo. 268.

27 Markus Gabriel: *Propos réalistes*. Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 2020, 122.

28 Horváth–Losonczi–Lovász: i. m., 268.

29 Uo. 269.

Miként az első rész, úgy a második rész bemutatása során sem törekedhetek teljességre, ezért a továbbiakban csak a Markus Gabriel és Jocelyn Benoist pozícióit elemző tanulmányokhoz fogok néhány gondolatot hozzáfűzni. Ezt a kényszerű „szelekciót” talán indokolja, hogy a Markus Gabriel és Jocelyn Benoist gyakran egymással vitatkozva fejti ki, illetve finomítják álláspontjukat. Markus Gabriel az *ontológiai pluralizmus* egyik legradikálisabb képviselője. Ez azt jelenti, hogy a régi vágású realistákkal ellentétben nemcsak az elmefüggetlen valóság létét ismeri el, hanem a mentális létezők legváltozatosabb formáit is ezzel egyenrangú ontológiai státusszal ruházta fel. „A perspektívák is objektívek tehát – a szemüvegem, az általa biztosított látószög is valós, a helyes elkészítése pedig könnyen vita tárgyát képezheti.”³⁰ Gabriel szerint valójában minden létezik, még az is, ami nem létezik, csak ez a „minden” nem ugyanazon a tárgyterületen jelenik meg. Az egymástól eltérő tárgyszférák más és más értelemmezőben azonosíthatók és értelmezhetők. Az értelemmezők egy része az emberi tapasztalathoz kötődik, míg a másik része nem. De „nincs olyan létező, amely létét nem valamilyen értelemmezőben nyerné el”.³¹ A tündérmesék a mesékben léteznek, de nem Hamburg elővárosában. Az összeesküvések „valódi létezők” Alekszandr Dugin *Konspirológia* című könyvében, viszont rendszerint „fikciós valóságok” az akadémiai szakirodalomban. Az USA-ban vannak tömegpusztító fegyverek, viszont Luxemburgban – ha az eddigi információink megbízhatóak – nincsenek. Tehát nem az a kérdés, hogy vajon valami létezik-e, hanem inkább az, hogy *hol* létezik az, ami létezik. Miként Losoncz Márk mondja: Gabriel felfogásában

[a]z egyes értelemmezők szükségképpen egymásba ágyazódnak, s keveredhetnek is, átfedés alakulhat ki – de a gabrieli, a létezők radikális sokfélesége mellett elkötelezett filozófia szerint nincs olyan monolitikus, átfogó alapot biztosító Nagy Értelemmező vagy Szuperobjektum, s pláne nem létezik az általános szabályok egységesített halmaza, amely átfoghatná őket.³²

Markus Gabriel talán még Mortonnál is elszántabban ragaszkodik ahhoz a meggyőződéséhez, hogy a „világ” nem létezik. A világról tett kijelentéseink üresek és tárgyitalanok. Minden tárgy valamilyen értelemmezőben jelenik meg, viszont a világnak nincs „értelemmezeje”. (Tudniillik, ha lenne, akkor annak egyszerre kellene a világon belül és azon kívül megjelennie, ami persze képtelenség.)

30 Uo. 319.

31 Uo. 319.

32 Uo. 320.

Losonczi Márk összefoglalja azokat a vitákat is, amelyeket Markus Gabriel a realizmus más képviselőivel folytat, elsősorban Alain Badiou-val és Jocelyn Benoist-val. Badiou ellen az a fő kifogása a német filozófusnak, hogy Badiou a lét törvényszerűségeit és lényegét halmazelméleti modellekkel próbálja értelmezni, azaz „totálisan matematizálja” a létet, és ezzel együtt megfosztja az „értelemtől”. Pedig az értelem és az értelemmezők pluralizmusának tétele nem pusztán ontológiai/episztemológiai jelentőséggel bír: garanciája lehet a különféle világnézetű emberek békés együttélésének is. „Korunk harcias ateistái közelebb állnak a vallási fanatikusokhoz, mint sejtenék.”³³ Pedig csak azt kellene belátniuk, hogy a közöttük lévő „kibékíthetetlen ellentét” abban áll, hogy egymástól eltérő értelemmezőkben jelennek meg számukra a „tudás tárgyai”. De nem csak Markus Gabriel kezdeményez vitákat a realizmus alternatív felfogását képviselő kollégáival: az ő álláspontja is számos kritikai reflexiót váltott ki az utóbbi évtizedben. Losonczi Márk elsősorban Jocelyn Benoist ellenvetéseit emeli ki, amelyek jó része a gabrieli értelemmezőnek mint univerzális kategóriának a megalapozottságát vitatja. Benoist szerint hibás lépés Markus Gabriel részéről az értelemkategória ontologizálása, mert ezzel „figyelman kívül hagyja, hogy a póre valóság anélkül is fennállhat, hogy különböző értelmeket tulajdonítanak neki”.³⁴ Vagyis Benoist ragaszkodik a reális ontológia primátusához, amelyhez képest az értelem vagy jelentés (*Sinn*) csak másodlagos jelentőséggel bír.

A könyv következő tanulmányában Losonczi Márk a Benoist-féle realizmus legfontosabb téziseit foglalja össze, elsősorban is a francia filozófus „differenciált értelemfogalmát” mutatja be az olvasónak. „Az értelem nem azonos a valósággal, de nem is függetlenedhet tőle teljesen – a köztük lévő kapcsolat nem rögzített egyszer s mindenkorra, hanem változékony, a különböző tevékenységeiknek megfelelően.”³⁵ Benoist elutasítja a világ abszolút lehetetlenségének és nemlétének gabrieli téziséét, mivel már ez a radikális tagadás is kénytelen a világ létezésével számolni. A világ radikális tagadása performatív belső ellentmondást rejt magában:

A radikálisan világmentes, vagy legalábbis a világra vonatkozó ítéleteinket felfüggesztő újakezdés nem lehetséges, mert észlelésünk, nyelvtanunk, tetteink már eleve a világhoz mint világhoz kötnek bennünket.³⁶

33 Uo. 328.

34 Uo. 332.

35 Uo. 349.

36 Uo. 350.

Végezetül: véleményem szerint *A valóság visszatérése* című kötet megjelenését a kortárs magyar filozófiai kultúra *valódi eseményének* kell tekintenünk. Innentől kezdve már nem lehet úgy gondolkodni és írni az ismeretelmélet és az ontológia alapkérdéseiről, hogy közben ne reflektálnánk erre a műre.